

KOHANIMEKONVERENTS ALA-RÕUGES

27.–29. oktoobril 2010 toimus Võrumaal Ala-Rõuges rahvusvaheline konverents „Ruum, koht ja kohanimed”. Konverentsi korraldasid Võru Instituut, Tartu Ülikooli keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikool ja Eesti Keele Instituut. Välja kuulutatud peateema oli ruumisuhtesõnad kohanimes. Maa-alaliselt jäadi peamiselt läänemeresoome keelte piirkonda, ainult üks ettekanne oli Marimaa asulanimedest.

Ettekannete rea avas Rõtva Liisa Pitkänen (Helsingi Ülikool). Tema ettekanne tutvustas harilikumaid võimalusi, kuidas Soome kohanimestus juba olemasolevaid kohanimesid on ruumisuhtesõnadega täiendatud. Kõige levinumad on kõrgussuhtesõnad: *Ala-*, *Ali-*, *Alinen*, *Alimmainen* ja *Ylä-*, *Yli-*, *Ylinen*, *Ylimmäinen*. Jagunevate talude nimede ruumisuhtesõnadega täiendamise moe kõrgegaeg jäi XVIII sajandisse ja XIX sajandi algupoolde. Nimetamise tüüp ise on oluliselt vanem, üksikuid näiteid võib leida juba keskajast. Maakatastri nimede põhjal võib jälgida, kuidas arenes jagunenud talude nimetamine Lõuna-Pohjanmaa jõeorgudes alates XVIII sajandist. Peamiselt isikunimedest saadud nimedega algtalusid jagati esmalt krunte pikuti poolitades ja

vastavalt jõe voolusuunale sai nimetada üht talu allpool ja teist ülalpool paiknemise järgi. *Ali-* ja *Yli-*nimedega talud olid juba tekkinud, kui hakati pikki krunte ristipidi poolitama, mille järgi jõerannast kaugemale tekkivad uued talud said sageli nime täiendiks *Latva-*. Asustuse tihenedes hakati täiendeid lisama konkreetsete maastikuobjektide ja olemasolevate loodusnimede alusel.

Evar Saar (Võru Instituut) rääkis oma ettekandes Lõuna-Eesti kohanimedest ruumisuhtesõnadest, tuues esile vastanduse *Ala-* ja *Mäe-* ning algse maastikusõna *mägi* genitiivi ruumisuhtesõnaks grammatiseerumise just maastiku ruumisuhete väljendamise kaudu. Siin on tegemist areaalse keelenähtusega, mis läänemeresoome keelte alal esineb ainult Eestis, kuid mille sobiv paralleel on olemas läti keeles ja kohanimes. Ettekandes oli juttu ka teistest sõnadest, mis 1) on ehk arenemas ruumisuhtesõnaks, nagu *perä* ja *kolk*, 2) võivad täistähenduslike maastikusõnadena väljendada kohanimeses pelgalt perifeerset ruumisuhet, nagu *laan*, *mõts* ja *kund*, 3) on tähenduselt hämar-dunutena tajutavad üksnes ruumisuhet väljendava nimeelemendina, nagu *viira*.

Aleksandr Pustjakov (TÜ) rääkis sellest, kuidas väljendatakse ruumi-

suhteid Marimaa asustusnimedes. Ka mari keeltes on kõige levinum ruumisuhe kohanimedes *ülemine–alumine*. Asustusnimedes käib ülemise ja alumise asendi järgi nimetamine ikka vooluvete süsteemiga kooskõlas. Vähem kasutatakse ruumisuhet *lähedane–kauge*, veel vähem *eesmine–tagumine*.

Ann Veismanni (TÜ) teemaks olid ruumisuhted maastikul ja ruumisuhtesõnavara allikad. Ruumi-, maastiku- ja kehaosasõnavara on kõige tuntum grammatiseerumise allikas. Eri keeltes on olemas korduval kogemusel põhinevad mõttemallid, kuidas ruumi tajutakse ja kuidas saab keelelist väljendust ühest tajuliigist teise üle kanda. Leidub keeli, kus tähendused 'ees' ja 'taga' pole üldse tähtsad ja vastavalt ei saa kujuneda ka vasaku ega parema mõistet. Vastukaaluks on sellised keeled arendanud väga tõhusa ilmakaari väljendava sõnavara.

Sulev Iva (TÜ) võrdles võru keele ruumisuhtesõnu *ala(q)* ja *alla*. Vanas lõuna-eesti keeles oli neil selge tähendus erinevus: *ala(q)* 'millegi alla', *alla* 'suunalt allapoole, madalamale'. Häälkuliselt võrreldavate soome sõnade *alas* ja *alle* tänapäevatähendus on pigem vastupidine. Eesti murretes, niipalju kui sõnadel *ala* ja *alla* on võimalik vahet teha, leidub mitmesuguseid tähendusarenguid.

Svetlana Kovaljova (Venemaa Teaduste Akadeemia Karjala teaduskeskus) rääkis karjala keele sõnatuletuse nendest kollektiiv- ja muudest sufiksistest, mis algupäraselt on olnud käibel peamiselt maastikusõnade tuletamiseks, nagu *-kko* ~ *-kkö*, *-sto* ~ *-stö*, *-oveh*, *-veh*. Vanade sufiksiste kasutusala on tunduvalt laienenud karjala kirjakeelte uute sõnade tuletamisel, nt *pertti* 'tuba' > *pertistö* 'korter'.

Aleksandra Rodionova (VTA Karjala teaduskeskus) andis ülevaate karjala keele ruumisuhtesõnadest. Inimese kehaosanimetustest kujunenud ruumi-

suhte väljendamise võimalusi on karjala keeles küllalt palju. Mõni neist on tuttav soome, mõni aga ka eesti keele paralleelide kaudu, nt *korvah* ~ *korvas* 'kõrvale'. Mõningad grammatiseerumised võivad tunduda sugulaskeelte kõnelejatele iseäralikud, nt *vatšaa südämes kibistui* 'köhu sees valutab'. Karjala kohanimedele on samuti iseloomulikud postpositiooni rollis ruumisuhtesõnad: *Aunukseh / päi / peldo*, *Suon / tagam / pellot*, *Majakan / al / mägi*.

Denis Kuzmin (VTA Karjala teaduskeskus, Helsingi Ülikool) tõi välja, et ruumisuhtesõnu esineb neljal protsendil Karjalast üleskirjutatud kohanimedest ja et see mall on tuntud kogu karjalakeelsel alal. Aunusekarjala lääneosas ja piiriäärsel alal Soome Karjalas on tuntud ka *syväin*-malli, mida kasutatakse sügaval metsas olevate maastikuobjektide nimetamisel. Eesti keeles on küll võimalik öelda *südamaa*, aga mitte **südämes*. Karjalakeelne *syväin* tähendab 'sisemine, sees, sees olev' jms. Põhja ja ida suunas selle malli kasutamine väheneb, kuigi üksikuid näiteid leidub. Need nimed võivad olla sinna levinud koos inimeste rändega. Sama nimemalli esineb aga ka Hämes ja on teisisi kohanimetüüpe, mis on ühised Lõuna-Karjalale ja Hämele.

Irma Mullonen (VTA Karjala teaduskeskus) pidas kaks ettekannet. Esimeses tutvustas ta 'suurt' ja 'väikest' tähendavaid sõnu, mis esinevad vepsa ja Vepsamaad ümbritseva venekeelse territooriumi kohanimes. Neist osa tähendus on ka vepsa keeles hämardunud ja nad on säilinud üksnes adverbidenä, nt tüved *vähä-*, *jalo-* ja *enä-*. Kohanimesõnavaras on toimunud semantilisi nihkeid, nimetamise vastand-sõnad on kujunenud teistsuguseks kui keele apellatiivsel tasandil, näiteks üldsõnavaras *paha* – *hyvä*, aga kohanimes *paha* – *suí*. Vene keelde omakorda häälikum muutustega üle võetud kohanimeelemente saab usutavalt sele-

tada üksnes nimetatud kohtade geograafilist iseloomu ja sama paiga nimekoosluse kõiki nimesid võrreldes. Kui kõrvuti objektidel (nt neem, järv, jõgi ja asula) on nimeks mitmesugused samast alguspunktist lähtuda võinud mugandumise ja tõlkimise tulemused, on see suhteliselt kõige kindlam tõendus, et tegu on algupärase eristava nimeelemendiga.

Oma teises ettekandes puudutas Irma Mullonen vepsa kohanime 'äärmist' tähendavaid sõnu. Sellekohane apellatiivne sõnavara pole kohanimesdes eriti produktiivne. Küll on vanades kohanimesdes, eriti järvede nimesdes, kasutusel kaks huvipakkuvat tüve *lapt-* ja *pel'-*. *Laptjärv*-tüüpi kohanime-dega võib seostada ka Karjala-poolseid *lappi*-nimesid. Tänapäevaseid kohanimeuurimise meetodeid kasutades süveneb arusaam, et paljusid läänemeresoome *lappi*-nimesid ei pea tingimata vaatlema kui laplaste etnonüümil põhinevaid. Nimeelement *pel'*, mis vepsa üldsõnavaras tähendab vaid ukse- või aknapiita (vrd lõunaesti *peeled* 'kangaspuud'), on kohanimesdes üsna tavaline ja sellest on tekkinud ka häälikuline variatsioon *pauš-* (nt *Paušjärv*). Mõlemat varianti leidub ka piirkonna vene kohanimestus. Esineja kõneles ka asula osa nimest *Янишполе*, mida vanemad soome nimeuurijad on pidanud nime **Jänispelto* osaliseks tõlkeks, kuid selle tõepärasem vepsa algvorm oleks hoopis **Äänispooli*, Äänisjärve-poolne osa maakitsusel paiknevast asulast.

Janne Saarikivi (Helsingi Ülikool) esitas oma ettekandes küsimuse, kuidas tunda ära keelt vahetanud läänemeresoomlaste kohanimesid, mille on geneetiliselt püsima jäänud rahvas ise ajapikku vene keelde tõlkinud. Ta osutas, et analüüsil ei saa lähtuda üksnes kohanimeloendist. Vaatlust tuleb alustada sellest, milliseid kohti piirkonnas üldse leidub ning millised kohad on omas elukeskkonnas nimeandjatele olulised ol-

nud. Kohanimede tekkimise aluseks on etnolingvistiline maailmapilt, mis võib jääda muutumatuks ka siis, kui rahvastik keelt vahetab. Üksikute nimede tasandile jõudes on oluline jälgida komplekselt nii nimede semantikat kui ka struktuuri. Kui Põhja-Venemaa venekeelne kohanime on semantiliselt ekvivalentne sama regiooni mõnes läänemeresoome keeles hariliku nimega ja selle struktuur on vene keele seisukohast ebaharilik, võib suure tõenäosusega oletada, et nimi on tõlgitud. Sageli esineb ka nimede osalist tõlkimist, osalist häälikuasenduste tulemusel läbi paistmatuks muutumist. Klassifitseerides võib leida kümme-kond tüüpvarianti, mis näitavad, kuidas algupäraselt läänemeresoome keeles loodud kohanimed võisid vene keeles muutuda.

Karl Pajusalu (TÜ) ja Eberhard Winkler (Göttingeni Ülikool) tegid ettekande salatsiliivi vähestest talletatud, kuid see-eest väga huvitavatest kohanimedest. Esile toodi viimaste Liivimaa liivlaste läti kohanimedest erinevaid eestlastega ühiseid nimesid, läti nimede mugandusi ja läti nimedega semantiliselt identseid, vastastikku tõlgitavaid nimesid. Tendents oli selline, et suuremate kohtade vanad nimed olid läänemeresoomelised (nt jõenimi *Weina* ~ *Vēn*), väiksemate kohtade nimed aga lätipäraseid. Mõistatuslik on salatsiliivi nimetuse *sārlis* kasutamine nii saarlaste kui ka mandrieestlaste kohta. On teada, et Salatsi liivlaste ja Kuramaa liivlaste kontaktid ei olnud eriliselt tihedamad kui läbikäimine ümbruskonna elanikega. Seega ei saa seda nimetust pidada kuralastelt laenatuks, pigem võib etnonüümi alusena näha lähima eestikeelse kihelkonna Saarde nime.

Marje Joalaid (Tallinna Ülikool) rääkis nendest eesti kohanimedest, millel on paralleele teiste läänemeresoome keelte aladel, aga mis sageli pole etümoloogiseeritavad ka nende keelte abiga.

See näitab, et nii mõnigi laia levikuga nimetüüp võib olla pärit läänemeresoome sõnavara vanematest kihistustest. Tähele tuleb panna ka võimalust, et kohanimes on talletunud vana isikunimi, mis ei kuulu enam ühegi läänemeresoome keele fikseeritud isikunimevara hulka, kuid mille struktuur ja isegi kõla viitab kõige tõenäolisemalt just isikunimele.

Peeter Päll (Eesti Keele Instituut, TÜ) vaatles isiku- ja kohanime põimumisi Eesti kohanimes. Ajaloolisi kihistusi on põhiliselt kolm: 1) muistsetest isikunimedest lähtuvad külanimed, millest omakorda on tekkinud aadlike perekonnanimed (*Maydell*, *Wrangel* jt); 2) kristlikest eesnimedest lähtuvad talunimed (mille puhul kunagist eesnime sageli enam ei aimatagi) ja omakorda talunimedest XIX sajandi esimesel poolel saadud perekonnanimed; 3) XX sajandil perekonnanimedest ja muudest isikunimedest tekkinud asundustalude nimed ning tänapäeva maakatastri nimed. Ettekandes peatuti Rapla kihelkonna Laeste küla huvipakkuvatel talunimedel *Suurevürsti*, *Väikevürsti*, *Kubneri*, *Krahvi*, *Paruni* jt, mis mõisniku antud nimedena pole sündinud siiski tühjale kohale: assotsiatiivse nimetamise aluseks on põline talunimi *Kuninga*. Tänapäevases maakatastris on Kuninga talu jagamisel saadud talunimi *Kuninganna*, nii et keelelisi tähendusi kombineeriv nimetuletus läheb üha edasi.

Enn Ernits (Eesti Maaülikool) andis ülevaate Nõo kihelkonna asustusnimedest, mida ta Eesti kohanimeraamatu projekti raames on uurima hakanud. Ta esitas 29 küla ja 385 talu nime sünkroonilise rühmituse nende struktuuri ja nimelõppude järgi. Juba ammu teada olevatest või põgusa uurimise käigus avanenud etümoloogiatest torakas silma, et Tartu-lähedases kihelkonnas võib mõnigi suure koha nimi pärineda saksa isikunimest, nt *Vissi* <

Fisch, *Meeri* < *Meyer* (*Meyershof*). Huvipakkuv oli ka fakt, et külanimi Aiaama pärineb vanemast kujust *Ayameggi*. Lisaks *Püha*-nimedele, mida Soome kohanimistus tuntakse ammu kui piirikohtade nimesid, võivad ka Eesti *ahi*- ~ *ahja*-nimed olla seotud põliste piirikohatadega.

Mariko Faster (Võru instituut) ettekande teemaks olid vanad maastikusõnad kohanimes *Valga*, *Taheva*, *Saru*, *Hargla* ja *Uhtjärv*. Ta pidas seni pakutuist parimaks Valga nime seletuseks selle ammust ühendamist tuletise *valgma* andnud tüvega *valka*-, mis omakorda peaks olema slaavi laen (vn *волока*). Samalt, teekonna ja paatide ülevedamisega seotud semantiliselt väljalt võiks pärineda ka teine vana kohanimi *Taheva* (vrd sm *taival* : *taipaleen*). *Saru* ja *Hargla* võiksid olla saadud ühe ja sama, 'jõeharu' tähendava sõnatüve erinevast keelelisest kihistusest, mille algne *š* on muutunud (vastavalt **š > s* ja **š > h*). Nimi *Saru* on tänapäevani säilinud vaid seetõttu, et sama nime kandis varem Mustjõgi. Külanimi on saadud palju sajandeid püsinud, kuid tänaseks siiski vahetunud jöenimest. Nimes *Uhtjärv* peaks sisalduma vana uurali sõna **ukti*, mis tähendab kitsast läbipääsu, kohanimeses harilikult ühest vesikonnast teise.

Arvis Kiristaja (Tallinna Arte gümnaasium) tutvustas Setumaa kohanime diakroonilise uurimise allikaid. Selgus, et Pihkva kubermangu allikate seis pole sugugi halvem kui Liivimaal. Külade esmamainimisi leidub suhteliselt varasest ajast, XVI sajandi esimesest poolest. Esimene detailne, kõikide külade asendit esitav kaardistus pärineb 1780. aastatest. Vene allikate nimekirjutus on küllalt konservatiivne, enamasti ilmub küla allikatesse samakujulise nimega, mille all on ta venekeelses ametlikus pruugis tuntud hilisajani. Setu külanimed näivad olevat vene keeles tekkinud nimede mugandu-

sed, kuid vahel võib tuua ka vastupidiseid näiteid: algselt lõunaeestiline kohanimi on mugandatud venepäraseks. Harva on venekeelne kohanimi aja jooksul lühenemiste tulemusel muutunud, nt se *Sadora*, vn *Задорье*, varasemates allikates *Задворье* 'mõisatagune'.

Jaak Laineste (Avatud Maakaardi Selts) tutvustas ülemaailmse kaardistusprojekti OpenStreetMap võimalusi. Ta kutsus Eesti kohanimedega tegelejaid, sealhulgas võrukesi, *wiki*-stiilis kaardistusprojekti kaasa lööma ja andmekogu Võrumaa kohanimedega täitma. Võrumaa rahvapäraste kohanimede esindatus on internetis siiski juba ligemale viis aastat päris hea (<http://www.wi.ee/index.php/ajaloolise->

vorumaa-kohanimede-andmebaas). Konverentsil tekkis mõte koostada läänemeresoome murdeatlase eeskujul läänemeresoome keeltest ja substraadist pärinevate kohanimede atlas. Eeltööd selleks on põhiliselt Petroskois tehtud juba aastakümneid. Soome kohanimede uuritus on sellise ettevõtmise jaoks samuti piisav. Loodetavasti soodustab käimasolev kohanimeramatuprojekt ka eesti kohanimede edasist uurimist.

Ala-Rõuge konverents näitas, et onomastika võib olla ülimalt huvitav ja erinevaid teadusharusid liitev isegi küllalt kitsalt sõnastatud teema korral.

EVAR SAAR